

Спеціалізованій вченій раді ДФ 64.053.049
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
61002 м. Харків, вул. Алчевських, 29, (057)2681434

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію **СТАЦЕНКО Олени Миколаївни**
«Номінація первинних адаптивних потреб людини
«їжа», «тепло», «безпека» в російській мові»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 035 «Філологія»

Дисертація присвячена дослідженню номінації первинних адаптивних потреб людини «їжа», «тепло», «безпека» в російській мові, встановленню особливостей їх вербалізації у межах когнітивно-дискурсного аналізу.

Актуальність теми дисертаційного дослідження визначається поступовою зміною загальної тенденції розвитку сучасного мовознавства в бік когнітивного сприйняття дійсності та новітніх антропологічних розвідок. Вивчення мовної репрезентації первинних адаптивних потреб людини в їжі, теплі та безпеці наближує до розуміння процесів формування мовної картини світу російськомовного колективу. Предмет аналізу – структурно-семантичні особливості й образний потенціал (прагматикон) мовних репрезентантів адаптивних потреб людини (с. 23 дис.) – характеризується універсальністю, цінністю цього явища для існування і окремого індивіда, і суспільства загалом.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукової тематики кафедри слов'янських мов Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Закономірності функціонування слов'янських мов:

динамічний, прагматичний і методичний аспекти» (державний реєстраційний номер 0117U000812). Тема затверджена вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 9 від 22. 12. 2017 р.) й уточнена (протокол № 6 від 29. 06. 2021 р.).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Поставлена в дисертації мета і сформульовані завдання, специфіка об'єкта й матеріалу дослідження, різноплановий характер проблеми спонукали авторку до використання комплексу методів аналізу мовних фактів, які разом зі значним обсягом емпіричного матеріалу й опрацьованою достатньою кількістю використаних джерел забезпечили високий ступінь обґрунтованості та достовірності викладених наукових положень, висновків і рекомендацій.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали праці відомих лінгвістів, психологів, антропологів, що висвітлюють основи теорії мовної діяльності як різновиду когнітивної діяльності людини (Є. Бартмінський, І. Голубовська, Н. Данилюк, С. Жаботинська, В. Жайворонок, А. Загнітко, А. Кібрик, В. Кононенко, Дж. Лакофф, Р. Лонгакер, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, О. Потєбня, В. Телія, О. Шмельов та ін.).

Авторка структурувала роботу відповідно до поставленої мети та завдань дослідження. **Метою** роботи є системний опис та встановлення особливостей вербалізації первинних адаптивних потреб людини (їжа, тепло, безпека) у межах когнітивно-дискурсного аналізу. Окреслена мета передбачає виконання завдань, постановка яких спирається на сучасний стан проблеми, що досліджується. **Об'єктом** дослідження є номінації *їжі, тепла, безпеки* як важливі складники мовної картини світу, компоненти мовної свідомості, що вербалізують поняття адаптивних потреб людини. **Матеріалом** дослідження дисертантка визначає жанри російського фольклору, художній і рекламний дискурс. Зазначимо, що жанри і дискурс не можуть бути матеріалом дослідження, а лише його об'єктом, натомість у ролі

матеріалу можуть виступати тексти, а також мовні та мовленнєві одиниці, на що вказує й сама авторка – «проаналізовано приблизно 2500 слововживань» (с. 23 дис.).

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження, визначено його мету, об'єкт, предмет і методи, висунуто гіпотезу дослідження, з'ясовано наукову новизну, теоретичну і практичну значущість дисертації, наведено дані про її апробацію та публікації.

У першому розділі «Теоретичне обґрунтування когнітивного підходу до вивчення вербалізації первинних адаптивних потреб людини в мовознавстві» дисертантка порушує низку теоретичних питань щодо класичних і сучасних спроб виокремлення й диференціювання потреб людини, соціального характеру походження мови, первинних і вторинних номінацій. Розуміння об'єкта дослідження надало дисертантці можливість зробити низку цікавих спостережень, які наведено у другому і третьому розділах дисертації.

Другий розділ «Виникнення первинних номінацій та особливості утворення вторинних номінацій на позначення понять «їжа», «тепло», «безпека» присвячено ретельному аналізу вербальних репрезентантів досліджуваних понять. Для цього дисертантка висвітлює історико-генетичний підхід у встановленні парадигматичних зв'язків синонімної пари *есть* і *кушать* (рос.) у контексті когнітивної теорії, процеси формування у свідомості та закріплення в мовній діяльності дітей номінації *їжа* і її прототипу, а також репрезентує поняття «безпека» в мові та дискурсі. Тут виникає питання про відсутній підрозділ, який би висвітлив особливості утворення вторинних номінацій на позначення поняття «тепло».

У третьому розділі дисертаційного дослідження авторка демонструє взаємозв'язок номінацій *їжа*, *тепло*, *безпека* в мовній картині світу. Заслуговують на увагу роздуми щодо аксіологічних понять, накопичуваних протягом багатьох століть у ментальності російськомовного етносу та сконцентрованих у фольклорних творах наївної категоризації світу (с. 124

дис.), щодо репрезентантів з яскраво вираженим компонентом номінації їжі, тепла і безпеки («піч», «хліб», «теремок», «сім'я») (с. 125–126, 131), щодо актуалізації культурних цінностей етносу у рекламному дискурсі (с. 150), щодо когнітивної карти поняття «тепло» (с. 159), магічно-символічної функції концепту ложки в екстремальних умовах нестачі їжі (с. 173–174) тощо. Дисертантка доводить на багатому матеріалі, що «використання лінгвокультурних концептів у поєднанні з етнічними особливостями російськомовної ментальності додатково збагачує рекламний текст, надає яскравості у сприйнятті бренду та скеровує асоціативні зв'язки» (с. 161). За аналізу короткої прози О. І. Солженіцина авторка представила досить цікаві висновки у підрозділі 3.3. «Мовне маркування первинних потреб людини в екстремальних умовах».

Висновки за розділами вичерпні й логічні. У загальних висновках розкрито сутність розв'язаної наукової проблеми, підведено підсумки роботи, які передають основний зміст дисертаційної праці, акцентуючи на важливих моментах.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше здійснено когнітивне вивчення понять, які позначають первинні адаптивні потреби людини: «їжа», «тепло», «безпека». Цілісність дослідження цих понять базується на основних принципах когнітивної лінгвістики: антропоцентризму, експансіонізму, функціоналізму, експланаторності. З методологічного огляду вперше використано інтеграцію психологічного, історичного підходів дослідження із соціокультурним, що вможливило виявлення та опис лексико-дериваційних та граматичних процесів формування окреслених понять.

Наукове й практичне значення одержаних результатів. Наукове значення дослідження визначається застосуванням інтегрованого опису найбільш значущих у культурному, онтологічному та аксіологічному вимірах понять «їжа», «тепло», «безпека», що своєрідно виявляються в межах російської лінгвокультури. Результати та висновки дисертації можуть стати підґрунтям

для моделювання й аналізу інших понять, що вможливить поглиблення знань про організацію ментального лексикону та його зв'язок з етнокультурними особливостями і цінностями людини. Результати дослідження можуть використовуватись під час читання нормативних навчальних курсів з когнітивної лінгвістики, теорії та філософії мови, під час дослідження проблем дискурсології та лінгвокультурології, когнітивної та діяхронічної семантики і прагматики, укладанні словників культурно значущих концептів тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження пройшли апробацію на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Про повноту викладу основних результатів дослідження свідчить також зміст дев'яти одноосібних публікацій Стаценко О. М. Шість статей опубліковано у наукових фахових виданнях України, одна – у зарубіжному виданні, проіндексованому в міжнародній наукометричній базі даних Scopus, дві – у вітчизняних нефахових виданнях, а також дев'ять публікацій у збірниках тез наукових конференцій.

Окремі побажання та зауваження до змісту дисертації. Переходячи до дискусійної частини відгуку, хочу висловити кілька міркувань та зауважень, що виникли під час прочитання дисертації.

1. Перше зауваження має термінологічний характер. Якщо номінація¹ – це процес називання, то чому пізніше у праці це окреслення відноситься до слів, тобто результатів цього процесу (на с. 43 читаємо: «номінації¹ їжа, тепло, безпека», а не «номінації¹ їжі, тепла, безпеки»)? Не зовсім зрозуміло, про що йдеться у випадку номінації² – про слова як номінації (тобто про те, що було описане як «називна функція або сторона слова, семантичний аспект слова»), чи все ж про вторинну номінацію, як це виникає з таблиці на с. 78.

2. Серед зауважень суто методологічного плану варто висловити наступне. На с. 31 дисертації авторка пише: «Як відомо, І. Кант виокремив три форми пізнання: чуттєвість, мислення і розум, де чуттєвість є осередком відчуттів, мислення відповідає за формування понять і суджень, тоді як розум – сукупність висновків». Мабуть, це спрощене розуміння Канта.

I. Кант виділяв не три, а два джерела пізнання – чуттєвість і розум. У межах розуму виділялись ще інтелект, здібність до судження та чистий розум. Розум (у сенсі чистого розуму) це не сукупність висновків, а здібність мислити спекуляційно, без зв'язку з чуттєвістю, здібність творити ідеали.

3. Деякі твердження авторки потребують теоретичного обґрунтування та посилань на джерела, що значно б збагатили наукові рефлексії у праці. Наприклад, на с. 79 дисертації читаємо: «...знання про те, що внутрішня форма та етимологія впливають на функціонування слів, отримано задовго до появи когнітивного напрямку в лінгвістиці, але надання пояснень, як і чому відбувається зазначений вплив уможлиблюється лише завдяки використанню лінгвокогнітивного підходу». Це гіпотеза, яку треба довести. Цілком можливе пояснення цього ж положення на основі лінгвосеміотичного, ономасіологічного, функційно-прагматичного підходів. На с. 75 авторка стверджує, що «давні мовні прототипи поняття «їжа» на позначення процесів її споживання передаються генетично у сталому сформованому вигляді». Це положення також варто було б підкріпити авторитетом наукових досліджень, оскільки генетична передача знань у вигляді понять – це досить неklasичне розуміння трансляції інформації. На с. 101 ми читаємо ще одне дискусійне твердження: «Усе, що існує в дійсності, віддзеркалено в мисленні; усе, що є в мисленні, відбито в мові». Але ж світ мови є верхівкою айсберга щодо світу мислення. Натомість розвиток мислення показує, що світ дійсності багато у чому залежить від світу мислення (так, наприклад більшість понять мислення – абстракції, які не можна зустріти у світі дійсності). На цій же сторінці читаємо: «Світ дійсності, світ мислення та світ мови – це тісно пов'язані, але різні світи, у межах якої б лінгвістичної парадигми ми їх не аналізували». Зазначимо, що це не так. Є концепції панвербалізму, у яких не розділяють світу мислення та світу мови, є концепції антропоцентризму, які не враховують світу дійсності, а обмежуються лише світом мислення та світом мови. Деякі такого роду твердження можуть бути досить цікавими з наукової точки зору, наприклад,

«мислення дитини та первісної людини майже тотожні» (с. 133 дис.), але усі такого роду постулати повинні обґрунтовуватись науковими джерелами або власними дослідженнями, інакше вони створюють враження публіцистики.

4. Дослідниця демонструє у праці свою лінгвістичну ерудицію, тож аналіз фахової термінології загалом є обґрунтованим і лінгвістично коректним. Проте на с. 113 дисертації представлено досить нетипове розуміння терміна *внутрішня форма*. У словотворі внутрішньою формою називають або словотвірне значення, або внутрішню мотивацію словотвірної форми. Тобто у випадку аналізованого слова *безопасность* це інформація про те, що дане слово вказує на його походження від *безопасный*, натомість внутрішня форма цього останнього вказує на його походження від *без* (у значенні *не*) + *опасный*. Внутрішню форму слова *опасный* у словотворі вже не визначаємо, оскільки вона вважається затертою, деетимологізованою: це слово є об'єктом вивчення уже не словотвору, а етимології. Варто звернути увагу на те, що сама авторка пише про внутрішню форму на с. 32. Це суперечить вживанню даного терміна у цьому фрагменті праці.

Позитивною стороною праці є те, що вона провокує до теоретичних роздумів. Тому поряд із зауваженнями дозволю собі поділитися деякими рефлексіями, котрі можна представити як свого роду поради. Дисертантці варто було звернути увагу на те, що як у творі Солженіцина, так і в рекламах практично немає вживання слова *безопасность*, бо не народне, не побутове слово, а суто літературне. У рекламі воно вживається лише у соціально-політичному або економічному значенні, а не у сенсі вітальних потреб. Це пояснюється тим, що поняття безпеки у побуті, швидше за все, номінується не словом *безопасность*, а описово – за допомогою слів та зворотів *хорошо, все хорошо, спокойно, сытно, тепло, покойно, без опаски, без опасений*. Правильніше у цій праці було б говорити про категорію біологічної безпеки, пов'язану з поняттями їжі, тепла та притулку. Поняття безпеки явно на порядок більш абстрактне, ніж усі інші, розглянуті у праці. Саме тому слово *безопасность* зазвичай не вживається у розмовній мові. Окрім того, цікаво

було б проаналізувати лексеми *спрятаться, схрон, укрыться, кров*, котрі безпосередньо пов'язані із поняттям безпеки.

Висновок. Висловлені зауваження не знижують загальної позитивної оцінки результатів дисертаційного дослідження. Робота вирізняється ретельністю аналізу матеріалу, а також дотриманням принципів академічної доброчесності. Мета досягнута, завдання вирішені. Авторка продемонструвала різнобічне бачення об'єкта дослідження, а також належний рівень володіння процедурами аналізу мовного матеріалу, поняттєвим термінологічним апаратом. Висновки дисертації є переконливими і обґрунтованими. Отже, за актуальністю, ступенем новизни, науковою і практичною цінністю результатів дисертація **«Номінація первинних адаптованих потреб людини «їжа», «тепло», «безпека» в російській мові»** є завершеним самостійним дослідженням, відповідає спеціальності 035 «Філологія» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пункту 10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167, а її авторка Стаценко Олена Миколаївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» зі спеціальності 035 «Філологія».

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук
професор кафедри
управління соціальними комунікаціями
Харківського національного
економічного університету
імені Семена Кузнеця

Оксана ПРОСЯНИК